

Skolekampen i Hjembæk og Svinninge

En studie i folkeskolens centralisering ca. 1940-1980

Af Jørgen Mikkelsen

Folkeskolen gennemgik en stærk centralisering i årtierne efter folkeskoleloven af 1937. Denne artikel kaster lys over udviklingen i et af de områder, hvor der opstod langvarige konflikter om skolestrukturen. Undersøgelsen beskriver de forskellige aktørers rolle, idet der i særlig grad fokuseres på amtsskolekonsulenten. Desuden fremhæves de pædagogiske og økonomiske argumenter i den lokale debat.

Indledning

Folkeskoleloven af 1937 indførte en række minimumskrav om skolernes udstyr.¹ Det blev bl.a. påbudt alle skoler med børn over 12 år at indrette gymnastiksal med omklædningsrum og bad, ligesom enhver kommune skulle etablere en sportsplads. Loven gav dog mulighed for, at en kommune kunne fritages for indretning af idrætsfaciliteter, hvis kommunalbestyrelsen kunne godtgøre, at der på anden måde var sikret skoleeleverne og de unge en passende gymnastiksal eller sportsplads. Ligeledes tillod loven at samle den nu obligatoriske undervisning i sløjd og husgerning på en enkelt skole i kommunen. Derimod betød det lovfæstede minimumstimetal, at det ikke længere var muligt at fortsætte med hverandendagsundervisning, hvilket medførte, at masser af skoler fik behov for at etablere ekstra klasselokaler.² Men selvom loven gav mulighed for statstilskud til det nødvendige byggeri, gik det i de første mange år meget langsomt med at føre bestemmelserne ud i livet, og en betænkning fra 1953 viser, at folkeskolen på dette tidspunkt manglede ikke færre end 6.000 klasseværelser, 4000 faglokaler og knap 2000 gymnastiksale.³ Til gengæld foregik der et massivt skolebyggeri i de følgende 10-15 år, og alene i årene 1956-60 androg de samlede udgifter til dette formål 725 mio. kr.⁴ Undervisningsministeriet opfordrede nu stærkt til at koncentrere undervisningen på færre, men større skoler, da dette bl.a. gav mulighed for en bedre udnyttelse af de dyre faglokaler. Ifølge en opgørelse af Ole Rasmussen blev antallet af danske skoler da også reduceret fra 3.652 til 2.451 mellem 1951 og 1961, og ti år senere var det yderligere faldet til 2.108.⁵ I årene efter skoleloven af 1958 foregik der en betydelig koncentration af undervisningen på to- og tresporede skoler, samtidig med at der var stor vækst i antallet af skoler med overbygning. Derimod blev antallet af skoler med færre end syv årgange stærkt reduceret efter midten af 1960'erne.

Mens folkeskolens centralisering er forholdsvis velbeskrevet på landsplan, foreligger der endnu ikke megen forskning om forløbet på lokalt og regionalt niveau. Dog ved vi, at der var stor forskel på centraliseringens omfang og hastighed i de enkelte amter, og at der kunne ligge både økonomiske, politiske og kulturelle motiver bag de forskellige udbygningsstrategier.⁶ I denne artikel vil jeg kaste lys over udviklingen i et af de områder, hvor der opstod bitre og langvarige konflikter om skolestrukturen. Men selvom forholdene i den vestsjællandske kommune Hjembæk-Svinninge (efter 1966: Svinninge Kommune) på nogle felter var ret specielle, indeholder beskrivelsen utvivlsomt en del elementer, som kan genfindes mange andre steder. Jeg vil lægge megen vægt på at beskrive de forskellige aktørers rolle, idet jeg i særlig grad vil fæstne mig ved amtsskolekonsulentens funktion og den måde, hvorpå han løste sine opgaver. Men jeg vil også fremhæve de pædagogiske og økonomiske argumenter, som blev fremlagt i debatten om kommunens skolestruktur.

Artiklen bygger i overvejende grad på journalsager fra Holbæk Amts Skoledirektions arkiv, og artiklen giver derved også et indtryk af de rige forskningsmæssige muligheder, der ligger i en udnyttelse af skoledirektionernes arkiver. Jeg har dog også fundet meget værdifuldt materiale i kommunens arkiv⁷ – ikke mindst en fin samling udklip fra lokale aviser.⁸ Derimod har Undervisningsministeriets arkiv kun været inddraget perifert i undersøgelsen.

Den første udbygning efter 1937

I 1940 udarbejdede amtsskolekonsulenten for Holbæk Amt en samlet oversigt over bestanden af landsbyskoler i amtet. Det fremgår, at ikke færre end 123 af de 167 skoler havde mindre end 50 elever, mens kun 17 skoler havde over 100 og tre over 150 elever. Med deres hhv. 120 og 91 elever hørte Svinninge og Hjembæk skoler altså begge til de større i amtet. I begge skoler var de syv årgange fordelt på fem klasser, og begge havde en førstelærer, yderligere en lærer samt en lærerinde.⁹

Hjembæk-Svinninge Kommune tog allerede i 1939 skridt til at føre folkeskolelovens lokalekrav ud i livet, og da krigsudbruddet fik bragt lokalpolitikkerne på andre tanker, fremsendte 117 beboere i Hjembæk i 1941 en »adresse«, hvori de pressede på for at få sat gang i anlægsarbejderne.¹⁰ Resultatet blev, at sognerådet i februar 1942 indsendte en ansøgning til skoledirektionen om tilladelse til nybyggeri ved begge skoler.¹¹ I Svinninge skulle en ny tilbygning indeholde et sløjdløkkale, et skolekøkken, et bibliotek og en læsestue samt en bolig til en lærerinde. I Hjembæk ønskede man en tilbygning med sløjdløkkale og skolekøkken. Der blev medsendt tre sæt tegninger. Sognerådet kunne også meddele, at det allerede havde udbudt arbejdet i licitation, og arbejdet ville gå i gang, så snart vejrliget tillod det. Samtidig sendte sognerådet en ansøgning til Undervisningsministeriet om statstilskud til byggeriet.

Imidlertid involverede forberedelsesarbejdet lidt flere instanser, end man nok havde forestillet sig i Hjembæk-Svinninge Kommune. For skoledirektionen sendte – i overensstemmelse med almindelig praksis – materialet til udtalelse hos såvel amtsskolekonsulenten som amtslægen og de relevante faginspektører (i dette tilfælde sløjd- og skolekøkkeninspektørerne). Efter at have modtaget kommentarer herfra så skoledirektionen sig i stand til at videresende planerne til Undervisningsministeriet

Et udsnit af Geodætisk Instituts kort over en del af Nordvestsjælland 1948, henlagt i Holbæk Amts Skoledirektions journalsager 1952-1960, Hjemløk-Svinninge 1956-1957 (Landsarkivet for Sjælland).

med direktionens anbefaling. Ministeriet lod sin rådgivende arkitekt, Th. Havning, se på sagen, og han afgav – traditionen tro – en lang og detaljeret redegørelse. Den mundede ud i en anbefaling, men indeholdt også en række konkrete betingelser. Den 8. juni 1942 kunne ministeriet så meddele sin endelige godkendelse af planerne samt et tilsagn om et statstilskud på op til 30.000 kr. Et år senere stod den nye fløj af Svinninge Skole indflytningsklar, og efter yderligere et par år kunne også børnene i Hjembæk glæde sig over nogle nye faglokaler.

I løbet af krigsårene lykkedes det også Svinninge Skole at indfri skolelovens krav om indendørs idrætsfaciliteter. I første omgang søgte sognerådet imidlertid at løse problemet ved at indrette en gymnastiksal i forsamlingshuset.¹² Da skoledirektionen i juni 1941 modtog en anmodning om at klare sagen på denne måde, udbad direktionen sig en udtalelse fra amtsskolekonsulenten. Han aflagde besøg på stedet og kunne da konstatere, at forsamlingshuset havde en »fortrinlig Beliggenhed« lige over for skolen. Men han anbefalede direktionen, at den også indhentede udtalelser fra amtslægen og gymnastikinspektøren. De ytrede stor betænkelighed ved forslaget, idet de frygtede for rengøringsstandarden, når gymnastikundervisningen skulle dele rum med »Møder, Fællesspisninger, Baller, Dilettantforestillinger m.m.«, men de endte dog begge med at sige god for ordningen. Og da sognerådet herefter forsikrede, at gymnastikundervisningen ville foregå under hygiejnisk forsvarlige forhold, kunne skoledirektionen give sin anbefaling til denne indretning, og kort efter forelå Undervisningsministeriets tilladelse – under forudsætning af, at skolens rengøringsvedtægt nøje blev overholdt. Men fire måneder senere, i februar 1942, ændrede man holdning i Svinninge. Nu ønskede man ikke længere at indrette den eksisterende forsamlingshusbygning på en ny måde, men at opføre et nyt gymnastikhus i tilknytning til forsamlingshuset. Også dette forslag måtte hele vejen gennem det administrative system, men det mødte – som man kunne forvente – kun velvilje.

Planlægning og byggeri i 1950'erne

Den næste udbygningsfase fandt sted i første halvdel af 1950'erne. I Svinninge betød det voksende elevtal, at der nu var grundlag for en fuldstændig årgangsdeling, dvs. at gøre skolen syvklasset. Der var derfor behov for yderligere et klasselokale og en lærerbolig. Disse problemer blev løst uden større dramatik ved, at man i 1955 forlængede en af skolens fløje.

Desuden udarbejdede sognerådet i 1952 et forslag om at etablere en ny fløj ved Hjembæk Skole. Den skulle rumme et ekstra klasseværelse, et bibliotekslokale, et lægeværelse og en gymnastiksal.¹³ Forslaget fik en pæn modtagelse hos ministeriets rådgivende arkitekt og Statens Bibliotekstilsyn, men inden man nåede at se disse udtalelser i Hjembæk, havde sagen taget en ny vending. Den 4. november sendte sognerådet nemlig et brev til skoledirektionen, hvor det meddelte, at Hjembæk forsamlingshus stod i begreb med at udvide og modernisere sine lokaler. Bestyrelsen havde derfor »for økonomiens skyld« [!] ønsket, at børnene fra Hjembæk Skole »vedblivende« skulle benytte husets faciliteter.¹⁴ Sognerådet kunne meddele, at det »var gået med til leje af lokalerne til skolegymnastik for en årrække, for så vidt disse kan godkendes af myndighederne«. Sognerådet havde da også allerede rekvireret tegn-

Hjembæk Skole blev opført 1906-1907 og udvidet i 1914. I midten af 1940'erne og i begyndelsen af 1950'erne blev der tilføjet nogle få klasseværelser og faglokaler. Derimod fik skolen aldrig sin megen omdiskuterede gymnastiksal. Skolen fungerer i dag som efterskole, men dette har ikke medført ændringer af betydning i skolens ydre fremtoning (Ældre foto fra Svinninge Lokalhistoriske Arkiv).

ger fra en arkitekt og fremsendte dem nu »til skoledirektionens godkendelse«. Desuden henviste sognerådet til, at en plan om nybygning i forbindelse med forsamlingshuset var blevet godkendt »af myndighederne« som gymnastiksal i 1942.

Sognerådets tvetydige politik i dette spørgsmål må ses i lyset af, at der gennem en årrække havde været stærkt delte meninger om det i lokalsamfundet. Lærerne og skolekommissionen havde længe ønsket sig en gymnastiksal ved skolen, mens flertallet af beboerne i Hjembæk lagde mere vægt på at få moderniseret forsamlingshuset, og der var sågar blevet lavet en underskriftsindsamling til støtte for dette krav.¹⁵ Men ifølge et brev fra skolekommissionens formand til skoledirektionen blev der i løbet af sommeren 1952 gennemført et møde, hvor sognerådet, skolekommissionen og lærerne ved skolen alligevel accepterede forsamlingshus-løsningen.¹⁶

Det nye forslag fik en kold skulder fra både amtslægen, gymnastikinspektøren og ministeriets rådgivende arkitekt. Sidstnævnte – Hans Henning Hansen – bemærkede bl.a., at det adskilte sig meget fra 1942-planen (der åbenbart lignede det forslag, som på samme tid blev gennemført i Svinninge). De negative reaktioner gjorde det naturligt for skoledirektionen at udbede sig en erklæring fra den nyudnævnte amtsskolekonsulent Sigurd Møller Pedersen. Han aflagde et besøg på skolen, hvor han talte med alle de implicerede parter. Herefter udarbejdede han et notat, hvor han ganske vist i princippet tilsluttede sig Hansens synspunkt, men alligevel nåede frem til det

resultat, at skoledirektionen burde imødekomme sognerådets anmodning. Han anførte tre begrundelser for dette. For det første blev forsamlingshuset kun brugt ganske lidt til dans og dilettantforestillinger, idet alle større arrangementer blev afholdt i nabobyerne Svinninge og Jyderup. For det andet var det vigtigt at holde liv i forsamlingshuset, fordi der ikke eksisterede andre samlingslokaler til fester og møder i Hjembæk. Og for det tredje ville en gymnastiksal ved skolen kun blive benyttet ca. 16 timer om ugen. Amtsskolekonsulenten mente, at det simpelt hen ville blive for dyrt for kommunens beboere, hvis der blev opført »to sale samme sted med så lille en udnyttelsesprocent«, og at det ville være urimeligt at bruge så megen arbejdskraft på dette projekt, når der andre steder i amtet var stor mangel på klasse- og faglokaler.¹⁷

Det administrative tovtrækkeri fortsatte med uformindsket kraft de følgende år.¹⁸ I efteråret 1953 udarbejdede en lokal arkitekt et detaljeret skitseprojekt for udbygning af forsamlingshuset, men det blev kritiseret sønder og sammen af gymnastikinspektøren, hvorimod Hans Henning Hansen tilbød at aflægge et besøg på stedet. I marts 1955 fik han lejlighed til at se skolen og forsamlingshuset sammen med amtsskolekonsulenten og en række repræsentanter for de lokale parter. Det blev da besluttet at opgive den omstridte plan og gå tilbage til det oprindelige forslag fra 1942, dvs. en ny bygning vinkelret på forsamlingshuset. Et halvt år senere fremlagde arkitekten et nyt skitseforslag, og denne gang var der kun få kritiske bemærkninger fra sagkundskaben. Men amtsskolekonsulenten kunne ikke undslå sig for en bemærkning om prisen, der var mere end dobbelt så høj som i det første overslag. Det er ikke lykkedes for mig at afklare, om den høje pris afskrækkede sognerådet fra at gå videre med sagen, eller om processen gik i stå pga. afslag på en ansøgning om statstilskud. Blot må det konstateres, at byggeplanerne heller ikke denne gang blev ført ud i livet.

Hjembæks Skoles første døds-kamp

Den 14. maj 1959 lavede Sigurd Møller Pedersen en oversigt over Hjembæk-Svinninge kommunes skolevæsen.¹⁹ Ved at sammenligne denne redegørelse med oversigten over amtets skoler i 1940 kan man se, at begge skoler noterede en fremgang i elevtal på 33% i løbet af de 19 år. Den syvklasede Svinninge Skole havde nu 159 elever, mens der var 121 børn i de seks klasser på Hjembæk Skole. Mht. lærerbe-manding var der heller ikke nogen forskel af betydning – endnu; Svinninge havde seks ansatte, Hjembæk fem. Endvidere fortæller oversigten, at kommunen sammen med Kundby og Gislinge kommuner havde sluttet overenskomst med en privat real-skole, Svinninge Realskole, om undervisning af børn på realskolen efter udgangen af 7. skoleår.

Amtsskolekonsulentens fremstilling rummer også forskellige scenarier for den fremtidige skolestruktur i kommunen, og den kunne dermed tjene som et nyttigt værktøj i den lokalpolitiske beslutningsproces. Man må da også formode, at oversigten er blevet til med dette for øje. Skolestrukturen var nemlig et varmt emne i den politiske debat i Hjembæk og Svinninge i 1959. Debatten begyndte tilsyneladende, da sognerådet i februar indgav en ansøgning til skoledirektionen om at gøre begge skoler til selvstændige købstadsordnede skoler med hver sin skoleinspektør.²⁰ Direk-

tionen bad Møller Pedersen om en indstilling, og han svarede, at han uden videre kunne gå med til, at Svinninge Skole blev købstadsordnet, for byen var i vækst og skolen derfor også. Derimod gav oplysninger fra folkeregistret anledning til at tro, at Hjembæks elevtal ville falde de følgende år. Men hvis man kun gjorde Svinninge Skole købstadsordnet, ville man komme i den uheldige situation, at lærerne ved denne skole ville få højere løn end kollegerne i Hjembæk.²¹ Møller Pedersen foreslog derfor, at der blev skabt et købstadsordnet skolevæsen for hele kommunen, således at man ansatte en skoleinspektør med overordnet ansvar for begge skoler og tjenestebolig i Svinninge, hvis skole han også skulle lede, og en viceskoleinspektør, der skulle være daglig leder af Hjembæk Skole.

Men inden amtsskolekonsulenten nåede at afgive sin indstilling til skoledirektionen, havde udviklingen indhentet ham. Så han måtte slutte sin beretning til direktionen (den 26. maj) med at meddele, at sognerådet nu havde vedtaget at nedlægge Hjembæk Skole og at centralisere hele kommunens skolevæsen i Svinninge. Imidlertid havde 83% af de stemmeberettigede beboere i Hjembæk skoledistrikt (identisk med Hjembæk Sogn) skrevet under på en begæring om at få spørgsmålet til afstemning i skoledistriktet, og Møller Pedersen fandt det realistisk, at initiativtagerne »ved en energisk agitation« kunne formå mindst 80% af distriktets vælgere til at stemme for en videreførelse af Hjembæk Skole. I så fald ville det ikke være muligt at nedlægge skolen, førend en ny kommunalbestyrelse evt. måtte træffe beslutning derom.²²

Skoledirektionen var dog allerede velorienteret om stemningen i Hjembæk, for den 16. april havde 15 forældre i et brev til direktionen leveret en kraftig argumentation for bevaring af skolen, »så sognet kan bevare de værdier, som er opbygget gennem mange år, og som dagligt berører vort liv og færden«. Forældrene mente, at en nedlæggelse ville betyde et stort tab for foreningslivet i sognet, da skolens lokaler også blev benyttet til bibliotek og forskellige aftenskolekurser, »der alle har god tilslutning«. Det fremgår tillige, at i alt 534 personer havde skrevet under på kravet om en lokal folkeafstemning, og at kun fem af de ni sognerådsmedlemmer havde stemt for nedlæggelse af skolen.²³

Ved afstemningen den 29. maj stemte 79% af de stemmeberettigede beboere i Hjembæk Sogn for en opretholdelse af skolen. I selve Hjembæk landsby var det 83%, mens andelen kun nåede op på 73% på afstemningsstedet i den sydlige del af sognet. Børnene fra dette område gik i skole i Jyderup, som lå væsentligt nærmere for dem end Hjembæk Skole. Forældrene til de skolesøgende børn i Hjembæk havde også (i deres brev af 16. april) anmodet skoledirektionen om at udelukke beboerne i den sydlige del af sognet fra afstemningen – ud fra den noget tvivlsomme argumentation, at de vælgere, der ikke benyttede skolen, ikke burde have indflydelse på skolens fremtid. Straks efter afstemningen sendte en af Hjembæk-forældrene da også et brev til amtmanden (der var formand for skoledirektionen) med en anmodning om »en velvillig Behandling« af sagen under hensyn til, at der havde været mere end 80% ja-stemmer i selve Hjembæk.²⁴ Amtsskolekonsulenten fik brevet til udtalelse. Han svarede, at han havde deltaget i en række møder om nedlæggelsen af Hjembæk Skole, og at han her havde fået det klare indtryk, at sognerådet og skolekommissionen loyalt havde fulgt de gældende love; beboerne i Hjembæk havde

altså ingen grund til indsigelse. Skoledirektionen fulgte – som sædvanlig – indstillingen fra amtsskolekonsulenten.

De lokale skolemyndigheder gik nu straks i gang med at udarbejde et nyt udkast til skoleplan for kommunen, og i slutningen af juni blev det videreeksperderet til Undervisningsministeriet med skoledirektionens anbefaling. To af direktionens medlemmer var dog noget betænkelige ved situationen, og den 15. juli sendte de et brev til ministeriet med anmodning om at få sagen genoptaget, således at beboerne i den sydlige del af sognet ikke blev medregnet blandt de stemmeberettigede ved en evt. ny afstemning. Ministeriet kunne dog meddele, at der ikke var hjemmel for at udelukke en del af beboerne i et skoledistrikt fra en afstemning.

Selvom der altså ikke kom noget direkte resultat ud af henvendelsen, fik de betænkelige medlemmer af skoledirektionen unægtelig henledt de ministerielle embedsmænds opmærksomhed på problemerne i kommunen og dermed måske også gødet jorden for en ændring af sognerådets beslutning. Under alle omstændigheder blev skoledirektionen den 19. januar 1960 bedt om at give ministeriet en nærmere begrundelse for nedlæggelsen, og otte dage senere blev sagen genstand for et møde på højeste niveau – nemlig med deltagelse af ministeren (Jørgen Jørgensen), departementschefen, kontorchefen for folkeskolekontoret, sognerådsformanden, skolekommissionens formand og amtsskolekonsulenten! Ifølge et senere notat fra Møller Pedersen blev resultatet, at »alle tiltrådte et af ministeren stillet forslag«, om at der blev udarbejdet en skoleplan, som gav Svinninge Skole status som købstadsordnet, mens Hjembæk Skole skulle fortsætte som landsbyordnet. Et embedsmandsnotat i Undervisningsministeriets sag giver dog en noget anderledes udlægning: »Man overvejer mulighederne at opretholde en 3- el. 4-årig forskole i Hjembæk, el. at lade Hjembæk skole fortsætte indtil efter næste komm.valg. Besøget var en orientering af ministeren, som tilrådede en af disse to muligheder, således at der ikke nu sker hel nedlæggelse af Hjembæk skole – men afgørelsen må træffes lokalt«.²⁵

Svinninge Skole i vokseværk

Allerede i sommeren 1962 var der behov for en ny skoleplan for kommunen. Baggrunden var, at bestyreren af den private realskole i Svinninge ikke længere fandt det rentabelt at drive sin skole, og at de kommunale skolemyndigheder derfor følte sig nødsaget til at oprette en realafdeling ved Svinninge Skole.²⁶ Derudover skulle skolen fra nu af også modtage 8. klasses elever fra hele kommunen.

Nogle af overbygningseleverne flyttede ind i en netop færdigbygget fløj med seks klasselokaler, et ungdomslokale og en forsamlingsal.²⁷ Men man havde allerede da opstillet nye mål for skolens udbygning, nemlig fire ekstra fløje – med klasseværelser, faglokaler og gymnastiksal – der skulle omslutte en legeplads. I 1964 forelå der et detaljeret skitseforslag, som gav mulighed for, at den nu to-sporede skole med tiden kunne blive tre-sporet. Efter at faginspektørerne, amtslægen og Undervisningsministeriets rådgivende arkitekt havde udtalt sig positivt, blev det endelige skitseforslag godkendt af skoledirektionen i marts 1965. Men inden sognerådet havde opnået den fornødne igangsættelsestilladelse fra Boligministeriet, var Hjembæk-Svinninge Kommune den 1. april 1966 blevet lagt sammen med Kundby og Gislinge

Svinninge Skole, som den så ud i 1971. Nederst til højre, helt ud til vejen, ses den oprindelige skolebygning fra 1898. Til venstre for skolegården ligger en fløj fra 1914, der blev udbygget i 1955 og 1962. Bag skolegården ses bygningen fra 1943 og til venstre i billedet, bag græsplanen, fløjen fra 1962. Bagest ligger der fire nye fløje fra 1969-1970 og allerøverst til venstre Svinningehallen. I sandhed en skole med knopskydning. Til gengæld er der kun tilføjet en enkelt bygning siden 1970 (Foto af H. Blytsgaard i Svinninge Lokalhistoriske Arkiv).

kommuner. Dette gav anledning til mange nye lokale forhandlinger, og på et møde mellem alle de involverede parter den 14. december 1966 blev det besluttet at opgive det vedtagne skitseforslag og i stedet arbejde på en etapevis udbygning af skolen over en årrække. De første to faser blev afsluttet i hhv. 1969 og 1970 og omfattede 16 klasseværelser, en halv snes faglokaler, en lang række grupperum og materiale- rum, et stort lærerværelse, diverse kontorer og en samlings- og spisesal (med scene) på 360 m². Efter en årrække med en »katastrofal pladsmangel« var Svinninge Skole nu blevet »en moderne og tidssvarende skole ... der i udstyr og bekvemmelighed ligger langt forud for den skole, flertallet af kommunens borgere selv har haft mulighed for at stifte bekendtskab med i deres egen skoletid« – som en begejstret journalist formulerede det i en lokal avis den 17. februar 1970.

Ganske anderledes stod det til med Hjembæk Skole. Her var der ganske vist også byggeplaner i begyndelsen af 1960'erne. Det drejede sig om et ungdomslokale samt

– endnu en gang – en udbygning af forsamlingshuset med en gymnastiksal. Amtsskolekonsulenten fik forelagt planerne i 1962 og indstillede dem til skoledirektionens godkendelse. Men da han to år senere skulle udtale sig om igangsætningstidspunktet, anbefalede han, at man gav projektet lav prioritet i forhold til andre byggearbejder i amtet. Han betegnede nu projektet som en »skolemæssigt ... dårlig og rodet løsning«, og han kunne kun se ét positivt træk, nemlig at den nye bygning kunne indgå som en del af forsamlingshuset »og derved ikke være helt unyttig«, såfremt skolen skulle blive nedlagt i løbet af en årrække, »og det må man regne med«!²⁸

Nybygningen blev imidlertid aldrig opført, så skolen måtte leve videre med den gamle ordning med leje af forsamlingshusets sal. Derimod kom der en løsning på Svinninge Skoles problem med idrætsfaciliteter, da kommunen i 1969 fik en sports-hal i umiddelbar tilknytning til skolen – ligesom det var tilfældet så mange andre steder i landet i disse år.²⁹ Svinninge Skole indgik en aftale med den selvejende institution Svinningehallen om, at skolen mod betaling gjorde brug af hallen et vist antal timer pr. uge.

Strukturdebatten i 1969

Kommunesammenlægningen i 1966 betød, at det nye sogneråd fik ansvar for fem skoler; udover Hjembæk og Svinninge var det Kundby Centralskole, Gislinge Hovedskole og Sandby Forskole. Et sæt indberetninger fra april 1968 over det forventede antal elever det følgende år giver et godt indtryk af »styrkeforholdet« mellem skolerne.³⁰ Svinninge Skole oplyste, at der ville være 358 elever (heraf 119 i overbygningen), Kundby regnede med 201 elever, Gislinge 103 og Hjembæk 91 (fordelt på syv klasser, hvoraf nogle kun ville få 8-11 elever). Men den absolutte bundskrabber var Sandby Forskole, der kun forventede otte elever. Det blev da også sidste sæson for denne skole. I januar 1969 søgte skolenævnet om skoledirektionens tilladelse til at nedlægge forskolen og at sætte den 65-årige lærerinde på ventepenge. Skoledirektionen gav tilladelsen efter, at sognerådet havde meddelt, at beslutningen havde været averteret i bladene, og at der ikke var indkommet nogen indsigelse mod nedlæggelsen.

Derimod ønskede alle de øvrige skoler at foretage udvidelser og at indkøbe inventar. Sognerådet var betænkelig ved de udgifter, som dette måtte påføre kommunen og indkaldte derfor skolekommissionen, skolenævnene, de fire skoleledere, formændene for lærerrådene og amtsskolekonsulenten til et møde den 5. februar 1969 om den fremtidige skolestruktur.³¹ Her drøftede man fem forskellige modeller, der spændte fra bevaring af den eksisterende struktur til fuld centralisering af al skolegang på Svinninge Skole.³² Som ventet var meningerne delte, men man kunne dog enes om, at der skulle gennemføres en detaljeret undersøgelse af lokalebehovet for de enkelte skoler. Møller Pedersen lavede denne analyse i marts, og den viste, at der under alle omstændigheder ville være behov for at opføre lokaler med et samlet omfang af 2-3.000 m². I forbindelse med fremlæggelsen af disse tal fremsatte amtsskolekonsulenten et forslag, der søgte at forene ønskerne om at spare penge og om at beholde skolerne så intakte som muligt. Løsningsforslaget bestod i, at 6. og 7. klasser-eleverne fra Hjembæk og Gislinge blev kørt til Svinninge Skole, når de skulle have undervisning i husgerning, sløjd og fysik.

Forslaget vakte dog ikke begejstring hos en eneste af skolelederne. Således bemærkede skoleinspektøren i Svinninge, at det ville være meget uheldigt for børnene, hvis de »sjove og spændende« fag blev »brændt af« på samme ugedag, hvorved der ville blive en stærk koncentration af læsefag på de andre dage. Førstelæreren på Hjembæk Skole kunne dog gå med til forslaget, hvis hans primære ønske – anskaffelse af fysikapparat for 30.000 kr. og opførelse af skolebibliotekslokaler i Hjembæk – ikke kunne imødekommes.

Skolekommissionen kunne heller ikke tilslutte sig amtsskolekonsulentens forslag. Flertallet i kommissionen gik i stedet ind for en midlertidig overflytning til Svinninge Skole af 6. og 7. klasse på Gislinge og Hjembæk skoler. Inden for en treårs periode skulle man herefter sammenlægge Hjembæk og Svinninge skoledistrikter til ét distrikt og Gislinge og Kundby distrikter til ét.

Skolenævnene afgav derimod meget forskellige vota om den fremtidige skolestruktur. Således tog nævnet i Gislinge stærkt afstand fra at beskære en 7-klasset skole til en 5-klasset, fordi det angiveligt ville gøre det umuligt at tiltrække kvalificeret lærerkraft til en sådan skole. Derimod argumenterede nævnet for Svinninge Skole for overflytning af 6. og 7. klasser-eleverne fra Gislinge og Hjembæk til Svinninge. Tilsyneladende mente nævnets medlemmer, at dette ville give børnene fra de små skoler en bedre sprogundervisning, ligesom børnene muligvis ville falde bedre til i de nye omgivelser ved en flytning efter 5. klasse.³³

Da sognerådet skulle træffe sin afgørelse den 15. april, var skolekommissionens formand, der var en af de stærkeste modstandere af amtsskolekonsulentens forslag, forhindret i at møde. Det blev derfor foreslået at udskyde beslutningen, men dette blev afvist, og herefter gik 7 af de 12 tilstedeværende ind for amtsskolekonsulentens forslag. Forud for afstemningen gik en skarp debat.³⁴ Således efterlyste Richard Jensen (Gislinge) beviser på, at de små skoler ikke havde løst deres opgaver tilfredsstillende, og han refererede til, at amtsskolekonsulenten på et møde skulle have svaret benægtende på spørgsmålet, om der var forskel på uddannelsen på store og små skoler. Hertil bemærkede Peder Møller Christensen (Marke),³⁵ at de små skoler ganske rigtigt hidtil havde opfyldt kravene, »men nu er det fremtidens skole, det gælder, og den peger i retning af den tre-sporede«. Som man kan fornemme, var der en klar sammenhæng mellem medlemmernes adresser og deres holdninger i skolespørgsmålet; derimod spillede partitilhørsforholdet ingen rolle i denne sammenhæng.

Efter sognerådsmødet lykkedes det imidlertid det fraværende medlem at samle tilstrækkelig tilslutning til, at der ni dage senere kunne afholdes et ekstraordinært møde, og her viste der sig et flertal på syv stemmer mod seks for at forkaste amtsskolekonsulentens forslag. I stedet blev der – med de samme stemmetal – truffet beslutning om en overflytning af 6. og 7. klasse fra Gislinge og Hjembæk til Svinninge. »Næppe havde sogneraadformand Herman Jensen konstateret, at der var syv stemmer for forslaget, før saa godt som alle de 40 tilhørere [der overvejende kom fra Hjembæk og Gislinge] rejste sig og forlod sogneraadssalen«, fortæller *Kalundborg Folkeblads* journalist i sin artikel fra 25. april. Artiklen giver et godt indblik i endnu en ophidset debat om spørgsmålet. Mindretalsrepræsentanten Richard Jensen hævdede således, at flertallet havde foretaget en kynisk affejning af et konstruktivt forslag fra skole-

nævnene i Gislinge og Hjembæk, mens flertalsrepræsentanten Knud Krusdorf (Svinninge) mente, at en bevaring af de små skoler med syv klasser var udtryk for et ønske om adskillelse af børnene efter gamle sogneprincipper. »Det er mod tanken med kommunesammenlægningen, en bagstræberisk tankegang« (!), påstod han. Krusdorf anførte dog også det pædagogiske argument, at Svinninge Skole ville få alle de moderne hjælpemidler; hvis børnene i de små skoler ikke fik adgang til disse, ville de få en ringere undervisning. Hertil bemærkede Harry Henriksen (Hjembæk), at »de elementære fag« ikke krævede så dyre hjælpemidler, og den teknisk krævende fagundervisning skulle jo under alle omstændigheder foregå i Svinninge.

Den heftige debat fortsatte i den følgende tid.³⁶ Fem medlemmer af sognerådet sendte straks efter mødet den 24. april et brev til amtsrådet, hvori de bad om at få be-lyst, hvorvidt en beslutning, der var vedtaget med absolut flertal, kunne omstødes blot ni dage senere, når der ikke var kommet noget nyt frem i sagen. Samtidig indgav to af Hjembæk Skolenævnets medlemmer en klage til amtmanden over, at det se-nest vedtagne forslag hverken havde været forelagt fælleslærerrådet, forældrene el-ler lærerne. Og et par uger senere fremsendte 127 af de i alt 134 forældre ved Hjem-bæk Skole et protestbrev til sognerådet og skoledirektionen, hvori de bl.a. skrev, at en skole med fem klasser ikke havde nogen fremtid. Derfor mente de, at Hjembæk Skole var »dømt til at nedlægges, om ikke nu, så senere«.³⁷ De troede også, at den gode kontakt mellem skole og hjem ville blive brudt, hvis eleverne blev flyttet til Svinninge. Protestskrivelsen blev fulgt op af et brev til skoledirektionen fra Grethe Petersen på vegne af Hjembæk-forældrene. Hun frygtede for, at skolen ville miste sine lærere, hvis antallet af årgange blev reduceret, og at det ville blive et stort han-dicap for eleverne, hvis de i flere år skulle undervises af vikarer. Så hellere flytte alle eleverne i Hjembæk til Svinninge på én gang, hvis det endelig skulle være.

Det sidste synspunkt var ganske på linje med fælleslærerrådets holdning. I et brev til skolekommissionen anførte rådet en række argumenter imod skoler med kun fem årgange. Det blev bl.a. bemærket, at undervisning på de samme få klassetrin igen og igen kunne virke uinspirerende på læreren, og at det begrænsede fagudbud betød, at den enkelte lærer kunne blive nødt til at undervise i fag, der ikke havde hans eller hendes interesse. Desuden ville det være vanskeligt at få gang i det arbejde, »der i særlig grad samler eleverne og lærerne, f.eks. lejrskoleophold og skolefester«.

Trods lærernes betænkeligheder besluttede sognerådet den 20. maj at godkende en ny skoleplan, der betød, at skolerne i Hjembæk og Gislinge mistede de to øverste årgange. Til gengæld fik Svinninge en fuldt udbygget folkeskole, idet skolen for første gang fik en 10. klasse. Skoleplanen viser, at Svinninge Skole nu havde et lærerkorps på 29 lærere (+ skoleinspektør og viceskoleinspektør). Bemandingen i Hjembæk og Gislinge blev derimod reduceret til fire lærerkræfter hvert sted. Ende-lig blev Kundby Skole normeret til ni lærere.

Hjembæk Skoles nedlæggelse – et langstrakt slutpil

Den kommunalbestyrelse, der trådte sammen i april 1970, tog straks fat på den vide-re diskussion om skolestrukturen, og i løbet af efteråret afholdt man fire velbesøgte beboermøder forskellige steder i kommunen.³⁸ Herefter var der tilsyneladende en

pause i debatten indtil november 1971, hvor skolekommissionen fremlagde to alternativer; udover en skole med overbygning skulle kommunen enten have to skoler med hver seks klasser eller én dobbeltsporet skole med syv klasser. Tre måneder senere vedtog et flertal i skolekommissionen det yderligtgående forslag at nedlægge alle de tre små skoler i løbet af en femårsperiode for i stedet at opføre en helt ny skole i Svinninge.³⁹ Som ventet ytrede de forskellige skolenævn og lærerråd sig meget forskelligt om dette forslag, men Kulturelt Udvalg tilsluttede sig skolekommissionens tanker, for så vidt angik lukningen af Hjembæk og Gislinge skoler. Derimod ønskede man at udbygge Kundby Skole i stedet for at opføre en ekstra skole i Svinninge. Flertallet i kommunalbestyrelsen tilsluttede sig denne indstilling efter endnu en bitter debat den 18. april 1972.

Imidlertid måtte de kommunale politikere endnu en gang sande, at de små skoler nød en meget stærk lokal opbakning. For i løbet af få uger lykkedes det at mobilisere 95% af de stemmeberettigede i Gislinge-området og 87% i Hjembæk Sogn for en afstemning om nedlæggelserne, og den 6. september kunne de to sognes beboere så gå til valgurnerne. Man kunne notere imponerende stemmeprocenter på hhv. 86 og 89, og begge steder lykkedes det også at nå de fornødne 80% til at omstøde kommunalbestyrelsens beslutning. Der var dog nerver på i Hjembæk; her skulle der bruges 405 ja-stemmer, og det nåede man lige akkurat op på – efter at 8 af 10 tvivlsomme stemmer var blevet anerkendt som gyldige ja-stemmer af uvildige iagttagere!⁴⁰

Således sikrede Gislinge og Hjembæk skoler sig endnu et par års respit, da strukturspørgsmålet nu først kunne tages op igen efter det næste kommunalvalg.⁴¹ Dette skete i løbet af sommeren og efteråret 1974 og mandede ud i en beslutning den 15. oktober samme år, hvor kommunalbestyrelsen – med ti stemmer mod tre – vedtog et forslag, der betød, at kommunen blev opdelt i to skoledistrikter, Hjembæk-Svinninge og Gislinge-Kundby. Hvert af distrikterne skulle forsynes med en tosporet grundskole (til og med 7. klasse), mens hele overbygningen ligesom hidtil skulle anbringes i Svinninge. Imidlertid blev det samtidig besluttet at bevare Hjembæk Skole »som en bygningsmæssig del af Svinninge skole« [!]. Dog skulle Hjembæk Skole for fremtiden kun varetage undervisningen af de lokale børn til og med 2. klasse, og man ville forsøge at udleje de dele af skolebygningerne, som kommunen ikke længere ville få brug for. Hvad angår kommunens østlige distrikt, blev det besluttet at koncentrere al skolegang for 0.-3. klasse i Gislinge, mens Kundby til gengæld skulle tage sig af al undervisning for 4.-7. klasse. På denne lidt pudsige facon lykkedes det at holde begge skoler i live, samtidig med at man gennemførte den tospors-ordning, som man anså for mest hensigtsmæssig ud fra en pædagogisk synsvinkel.

Inden kommunalbestyrelsen traf denne afgørelse, havde forslaget været til høring i alle relevante organer, og det havde kun mødt modstand af betydning i Gislinge Skolenævn, som ønskede at fastholde skolens status som 7-klaset. Derimod havde Hjembæk Skolenævn sagt god for forslaget, hvad der må tages som udtryk for, at skolenævnet vurderede, at dette nu var den eneste mulighed for at fastholde blot en smule skolegang i landsbyen. Og at det kun ville blive ganske lidt, fremgår tydeligt af et notat, som skolekommissionen udarbejdede den 15. juli 1974.⁴² Kommissionen mente nemlig, at man – takket være forskellige former for samlæsning mellem de

Den 15. oktober 1974 besluttede kommunalbestyrelsen reelt at gøre Hjembæk Skole til en forskole for Svinninge Skole. Dette var en direkte følge af kommunalbestyrelsens beslutning 18. juni samme år om at undersøge mulighederne for at bevare Hjembæk Skole »under en eller anden form«. Det har ikke været muligt at finde en skriftlig begrundelse for sidstnævnte beslutning, men to fotos fra Svinninge Lokalhistoriske Arkiv giver et klart indtryk af de omstændigheder, hvorunder beslutningen blev truffet! Hjembækkernes demonstration til kommunekontoret var formentlig en direkte reaktion på, at flertallet i kommunalbestyrelsen en uge forinden havde afvist et forslag om at udsætte nedlæggelsen af skolen til 1978. (Foto af Steen Rasmussen i Svinninge Lokalhistoriske Arkiv).

enkelte klasser – kunne klare sig med en enkelt lærer på fuld tid samt en lærer i børnehaveklassen syv timer ugentligt. Denne ordning trådte i kraft ved begyndelsen af skoleåret 1975/76.

Tre år senere var elevtallet i Hjembæk så beskedent, at der kun var grundlag for to klasser på skolen. Kulturelt Udvalg besluttede da at lukke skolen med virkning fra august 1979. Denne gang synes skolenævnet at have været indforstået, men en avisartikel den 24. november 1978 viser, at der for en gangs skyld var delte meninger i forældrekrædsen. Nogle mente nu, at man lige så godt kunne flytte alle børnene til Svinninge med det samme; andre ønskede traditionen tro at kæmpe til sidste blodsdråbe, ja de overvejede endda at starte en protestindsamling med det formål at beholde børnene i børnehaveklassen så længe som muligt!⁴³ Det ville i givet fald have været den sjette underskriftsindsamling om Hjembæk Skole siden 1940. Jeg har ikke haft mulighed for at følge denne sag nærmere, men det står fast, at skolen lukkede i sommeren 1979.

Ganske anderledes kom det til at gå i den østlige del af kommunen. Da børnetallet i Gislinge begyndte at stige, bestemte kommunalbestyrelsen sig i 1975 for en udbygning af skolen. Og i oktober 1977 blev det endvidere besluttet, at alle 7.-10. klassens elever fra det østlige distrikt skulle undervises i Gislinge Skole, som samtidig fik tildelt alle 0.-6. klassens eleverne i den ene halvdel af distriktet. Så nu var det Kundby Skole, der kom i klemme, idet denne skole blev reduceret til en skole med seks årgange for halvdelen af det østlige distrikt. Skolen har dog formået at overleve indtil nu, selvom det undertiden har holdt hårdt, men den har stadig kun børn til og med 6. klasse. I øvrigt har skolebilledet i kommunen ikke ændret sig væsentligt siden 1970'erne.

Afsluttende bemærkninger

I denne artikel har jeg ønsket at kaste lys over forløbet af folkeskolecentraliseringen i en enkelt kommune for derigennem at få et bedre indblik i de forskellige aktørers roller og i karakteren af de lokale skoledebatter.

Hvad aktørerne angår, har jeg i særlig grad koncentreret mig om amtsskolekonsulentens centrale rolle indtil 1970 – især opgaven med at skabe pragmatiske løsninger, der kunne forene lovgivningens og faginspektørernes faglige krav med lokalbefolkningens og de lokale myndigheders ønsker samt det økonomisk mulige. Undersøgelsen har dog ikke blot givet et billede af amtsskolekonsulenten som en kon-

struktiv brobygger, men også som en mand med en ganske betydelig indflydelse på den lokale skoleudvikling, fordi hans indstillinger i så høj grad blev fulgt af skoledirektionen og ministeriet. Disse resultater falder godt i tråd med, hvad Erik Nørr er nået frem til ved studier af amtsskolekonsulentordningen i Sønderjylland i perioden efter Genforeningen og i resten af landet i de følgende årtier.⁴⁴

Mange af de argumenter, der blev fremført i skoledebatten i Hjembæk og Svinninge, kan uden tvivl genfindes talrige andre steder i landet. Det gælder bl.a. spørgsmålene om skoler som lokale kulturcentre, om eksistensberettigelsen af skoler med færre end syv årgange og om behovet for at give alle børn adgang til de samme uddannelsesmuligheder. Men de lokale synsvinkler må ikke overses, når det drejer sig om afvejning af pædagogiske og økonomiske hensyn – som det f.eks. var tilfældet i sagen om gymnastiksalen i Hjembæk.

Artiklen giver også anledning til at rejse nogle spørgsmål, som det kunne være interessant at få undersøgt mere generelt. Et af disse drejer sig netop om, hvorvidt lokale skolemyndigheder i stor udstrækning gjorde brug af forsamlingshuse m.v. for at opfylde skolelovens krav om idrætsfaciliteter. Et andet spørgsmål er, i hvilken grad undervisningsministeren og ministeriets ledelse blev inddraget i konkrete sager om lukning eller omdannelse af skoler. Et tredje spørgsmål kunne lyde således: I hvilket omfang benyttede lokalbefolkningen sig af muligheden for lokale afstemninger, og hvor ofte havde borgerne held med sig i dette forehavende? Og mere generelt kunne det være interessant at få undersøgt, hvorfor der i bestemte lokalsamfund udvikles en særlig aktivistisk tradition for opbakning bag den lokale skole – og om denne aktivisme kommer til udtryk på andre felter end skolespørgsmålet.

Noter

1. Artiklen er en viderebearbejdning af min arkivfaglige afhandling »Folkeskolen og amtsarkiverne ca. 1940-70«, 2002. Jeg takker Erik Nørr for kyndige råd under udarbejdelsen af afhandlingen og for opfordringen til at publicere resultaterne i *Uddannelseshistorie*.
2. Jf. Else Karlshøj: Da skolebilledet væltede, *Årbog for dansk skolehistorie* 1978 s. 172.
3. Sst. s. 175.
4. *Skolebyggeri og lærerbehov. Betænkning udsendt af det økonomiske sekretariat*, 1962.
5. Ole Rasmussen: De tusind skolers land, *Uddannelseshistorie* 1994 s. 103.
6. Den tidligere amtsskolekonsulent Viggo Land mente således, at der var en sammenhæng mellem den fynske friskoletradition og den omstændighed, at de 7-klasede ét-sporsskoler i stort omfang blev beholdt på Fyn (Tyve års konsulentarbejde for folkeskolen. *Årbog for dansk skolehistorie* 1982 s. 22).
7. Jeg takker sekretariatsleder Connie B. Larsen for mangesidig bistand under mit besøg i kommunen i sommeren 2003.
8. Det fremgår dog sjældent, hvilken avis der er tale om i de enkelte tilfælde.
9. LAK. Holbæk Amts Skoledirektion (HAS). Journalsager 1942-43 II. Oversigten indeholder også en nøje opgørelse over indretning og teknisk udstyr på de enkelte skoler.
10. Jf. avisartikel 28. august 1943 (fundet i kommunens udklipssamling – ligesom de avisartikler, som der henvises til i det følgende).
11. HAS. Journalsager 1941-42 II (lægget: Byggesag Hjembæk-Svinninge 10-26-1941/42).
12. HAS. Journalsager 1941-42 I.
13. HAS. Journalsager 1950-51 II. At der allerede var pladsproblemer i Hjembæk i slutningen af 1940'erne, ses af dette citat fra et brev fra skolekommissionen til sognerådet, dateret 19. februar 1946: »...for Øjeblikket maa [man] benytte Sløjdlokalet til Smaa børns undervisning og indrette det dertil ved at lægge Plader over Høvlbænkene og anvende Taburetter, hvilket virker meget utilfredsstillende«. Hjembæk-Svinninge Kommunes arkiv -1966 på Svinninge Skole (HSK). Journalsager, j.nr. 53-1.

14. Eleverne havde åbenbart allerede i mange år brugt forsamlingshusets sal til gymnastikundervisning.
15. Opråbet, der desværre er udateret, blev udarbejdet af 15 beboere og underskrevet af yderligere 379. Det ses i (HSK). Journalsager, j.nr. 53-1. Konflikten om spørgsmålet beskrives bl.a. i en avisartikel i *Holbæk Amts Venstreblad* 26. januar 1950.
16. Udateret brev fra efteråret 1952 (HAS. Journalsager 1952-60 Hjembæk-Svinninge, lægget: 1954/55). Ved det pågældende møde var amtsskolekonsulent Dalgaard også til stede, og han stillede sig åbenbart ikke afvisende over for forsamlingshus-løsningen. Han døde imidlertid kort efter, og han efterlod sig intet skriftligt om mødet.
17. Som det var sædvane, blev amtsskolekonsulentens indstilling sendt i cirkulation blandt medlemmerne af skoledirektionen, og de tilsluttede sig – som det også var sædvane – alle vurderingen. Provst Mikkelsens votum siger meget om tiltroen til Møller Pedersen: »Når amtsskolekonsulenten – trods de stærke udtalelser imod godkendelse fra andre sagkyndiges side – anbefaler godkendelse af planen ... vil jeg ikke modsætte mig«.
18. HAS. Journalsager 1952-60 Hjembæk-Svinninge (lægget: 1954/55).
19. Sst. (lægget: 1959/60).
20. Begrebet »købstadsordnet skolevæsen« går helt tilbage til 1899, hvor der blev givet mulighed for, at en landkommune helt eller delvis kunne indføre de bestemmelser, der gjaldt for klassedeling, undervisningsfag, ugentligt timetal og aflønning af lærere i købstadsskolerne. Ordningen vandt dog kun udbredelse i et meget lille antal landkommuner, inden folkeskoleloven af 1958 fjernede de vigtigste forskelle mellem undervisningen på land og i by. Efter 1958 var der dog stadig forskel på ledelsesformen og lærerlønningerne i de købstadsordnede og landsbyordnede skoler.
21. Der havde åbenbart været problemer med en sådan ordning flere andre steder i amtet.
22. HAS. Journalsager 1952-60 Hjembæk-Svinninge (lægget: 1958/59). Jf. Lov om folkeskolen af 18. juni 1958 § 5, stk. 2 og Undervisningsministeriets cirkulære af 8. april 1959 § 4.
23. HAS. Journalsager 1952-60 Hjembæk-Svinninge (lægget: 1959/60).
24. I sognerådet var man i øvrigt også i vildrede med, hvordan afstemningsresultatet burde fortolkes. Ved mødet umiddelbart efter afstemningen gik tre medlemmer ind for at bevare skolen, mens fire gik imod og to undlod at stemme. RA. Undervisningsministeriet (UVM) 1. Departements 1. Kt. Journalsag nr. 3640/1959.
25. HAS. Journalsager 1952-60 Hjembæk-Svinninge (lægget: 1959/60, notat af 5. januar 1961); UVM 1. Departements 1. Kt. Journalsag nr. 3640/1959 (noteret 27. januar 1960).
26. Et notat i Undervisningsministeriets sag (se note 24) giver et interessant indblik i overflytningsproblematikken. Sognerådet ønskede at overflytte alle klasserne fra realskolen til Svinninge Skole, hvad der egentlig stred imod reglerne (en overbygningsafdeling blev normalt opbygget trinvis i løbet af tre år). Ministeriet var imidlertid villig til at dispensere m.h.t. etableringen af en ny 2. real. Derimod var det et stort problem, at der kun havde meldt sig tre elever til den nye 3. real på Svinninge Skole. Ministeriets sagsbehandler havde nemlig ved en telefonsamtale med amtsskolekonsulenten erfaret, at to af de tidligere lærere ved privatskolen nu var blevet ansat ved privatskolen i Jyderup, og at de havde været rundt hos forældrene til de børn, som hidtil havde gået i 2. real på Svinninge Realskole, for at »kapre« elever til Jyderup. De benyttede den taktik at fortælle forældrene, at deres barn ville få svært ved at klare sig i en kommunal skole, men hvis barnet kom med til Jyderup, skulle man nok sørge for at give det særundervisning! De eneste, der ikke lod sig »snøre«, var tre forældrepar, som hele tiden havde været meget loyale over for kommunen. Ministeriets sagsbehandler syntes derfor, at det ville være synd at tvinge netop dem til at sætte deres børn i en skole uden for kommunens grænser. Efter svære interne drøftelser i ministeriet besluttede man dog at henvise de tre forældrepar til en sådan løsning.
27. HAS. Journalsager, Byggesag vedr. Hjembæk-Svinninge 1959-60. Jf. Ingrid F. Hylby og Gunnar E. Andersen (red.): *Svinninge Skole 1898-1998*. Svinninge 1998 s. 4.
28. HAS. Journalsager 1960-62, j.nr. 19 (lægget: 1961/62, notat af 18. maj 1964).
29. Jf. Gunnar Lind Haase Svendsen: Det store halvbyggeri, *Fortid og Nutid* 2003 s. 186-204.
30. HAS. Journalsager 1968-70, j.nr. 99-64 og 99-65 (sag nr. 99-65-10-1-1968) (»Indstilling om fastsættelse af antallet af lærerstillinger ...«).
31. Mødereferatet findes i Svinninge Kommunes arkiv fra og med 1966 (SK) på Svinninge Rådhus. Journalsager indtil 1985, j.nr. 50-1. Ellers bygger fremstillingen på HAS. Journalsager 1968-70, j.nr. 99-65.
32. Nogle måneder forinden havde yderligere en model været i spil, nemlig at omdanne Hjembæk Skole til specialskole for handicappede elever fra hele kommunen. Denne tanke blev opgivet, da Svinninge Kommune gik med til at yde et bidrag til en specialskole, Starreklinte-skolen, der skulle være fælles for otte kommuner i regionen. Avisartikel 25. september 1968.
33. Amtsskolekonsulentens forslag blev også drøftet ved et offentligt møde om skolestrukturen den 29.

- marts. Mødet fik en udførlig omtale i de lokale aviser, og det fremgår her, at forslaget var tænkt som en overgangsløsning, der skulle hindre, at man begik fejlinvesteringer på et tidspunkt, hvor man ikke kendte morgendagens behov. I *Kalundborg Folkeblad* blev Møller Pedersen citeret for denne interessante formulering: »Saa lad os da lappe saa godt og fornuftigt som muligt ... For lappe skal vi under alle omstændigheder.« Dette afholdt dog ikke mødedeltagerne fra at komme med kritiske bemærkninger; flere mente således, at det ville være uheldigt for eleverne fra de små skoler, at de i en række timer om ugen skulle opleve at være »gæster« på en skole, der var fremmed for dem.
34. Jf. referatet i *Kalundborg Folkeblad* den 16. april 1969.
 35. Marke ligger i Kundby Sogn, nogenlunde lige langt fra Kundby, Svinninge og Hjembæk.
 36. Det følgende bygger på HAS. Journalsager 1968-70, j.nr. 99-65.
 37. De to skolenævnsmedlemmer Uffe Kjærgaard og Inga Hansen var inde på det samme i et læserbrev i *Sjællands Tidende* den 5. maj 1969. Her skrev de bl.a.: »'Kan man da ikke forlange beboerafstemning?', spørger man. Nej, for man nedlægger dem ikke, men nøjes med at kappe »hovedet«, nemlig de to øverste klasser af. Man får derved en skoleform, som ingen tror er levedygtig. Derfor vil det være en let sag, når tiden er inde, at fjerne de sørgelige rester. Få vil stemme for bevarelsen af en så mishandlet skoleform.«
 38. Jf. diverse avisartikler med fyldige referater – men overvejende med gentagelse af velkendte argumenter.
 39. Ifølge en avisartikel fra 23. februar 1972 ville en sådan løsning have kostet mindst 10 mio. kr. Til sammenligning kan nævnes, at en skoleinspektør i november 1970 vurderede, at det ville koste 1,3-1,5 mio. kr. at gøre hver af de tre små skoler til tidssvarende institutioner.
 40. En avisartikel fra 7. september 1972 fortæller om den ophidsede stemning ved afstemningen i Hjembæk. På et tidspunkt måtte formanden for valgbestyrelsen bede en af de tilstedeværende om ikke at tilægge sig valglisten, hvor man kunne se, hvem der havde stemt!
 41. Af et brev til Vestsjællands Amt, dateret 27. oktober 1972, fremgår det faktisk, at kommunalbestyrelsen ved et møde den 29. september besluttede, at man ikke ville foretage sig yderligere m.h.t. udbygning af kommunens skolevæsen før kommunalvalget i 1974. Dette betød også en udskydelse af de byggearbejder, der var planlagt for Svinninge Skole i 1973/74 og 74/75. SK. Skolekommissionens korrespondance 1. marts 1972-31. marts 1973.
 42. SK. Skolekommissionens korrespondance 1. april 1973-31. september 1974.
 43. Svinninge Lokalhistoriske Arkiv. Arkivalier vedr. Hjembæk Skole.
 44. Erik Nørr: *Genforeningens bedste gave*, 2003.

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, cand.mag. i historie og humanistisk informatik 1989 og ph.d. 1996. Arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet/Landsarkivet for Sjælland m.m. Har bl.a. beskæftiget sig med byhistorie ca. 1700-1850, sundhedsforvaltning ca. 1800-1920, fængselshistorie ca. 1750-1930 og forskellige sider af administrations- og retshistorie siden ca. 1700. Blandt de nyeste publikationer kan nævnes Bag tremmer. Ældre straffeanstalter og deres arkivalier (2002).